

אירית דובלון-קנבל, הדיפלומטיה של הפתרון הסופי: משרד החוץ הגרמני ויהודי גרמניה, 1944-1933. הוצאת י"ל מאגנס, ירושלים 2022.

הספר הדיפלומטיה של הפתרון הסופי של אירית דובלון-קנבל הוא תוספת משמעותית וחשובה להבנת תפקידו של משרד החוץ הגרמני, לא רק בכל הנוגע לפשעים נגד השלום כפי שהוגדרו חלק מפשעי יואכים פון ריבנטרופ, שר החוץ של הרייך השלישי, במשפטי נירנברג (מונח משפטי שהחדירו האמריקאים לארגז הכלים של הטריבונל הבינלאומי), אלא גם להבנת חלקו של משרד החוץ הגרמני בפשעי מלחמה ופשעים נגד האנושות.¹

מאחר ומדובר במשרד החוץ הגרמני, עיקר העיסוק של הספר נוגע ביחסו ליהודי גרמניה ובדרך הטיפול שלו בכל הנושאים שהיו כרוכים במציאת פתרון לשאלה היהודית מחוץ לגבולות הרייך, החל מחוקי נירנברג בפברואר 1935 ועידוד ההגירה שבאה בעקבותיהם, דרך ההגירה הכפויה שבאה אחרי מאורעות ליל הבדולח בנובמבר 1938, הניסיונות של משרד החוץ למצוא פתרונות טריטוריאליים ל"בעיה היהודית" וכלה בהשתתפותו של מרטין יוליוס לותר, נציג משרד החוץ, בוועידת ואזנה.

בהיבט הזה של העיסוק ביהודי גרמניה מהווה הספר נדבך חשוב ותוספת משמעותית לספרות הקיימת, בעיקר עבור הקורא העברי, אבל לא רק על יהודי גרמניה בזמן הרייך השלישי. ראוי להזכיר את ספרו של עמוס איילון רקוויאס גרמני על יהודי גרמניה עד 1933; ספריו של שאול פרידלנדר, ובמיוחד החלק הראשון גרמניה הנאצית והיהודים: שנות הרדיפות, על התקופה בין 1933-1939;

1 אריה כוכבי, (2006), הדרך לפשטי נירנברג-גיבוש עדיניות הענישה כלפי פושעי פלחטה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב. מכון בן גוריון לחקר ישראל, הציונות ומורשת בן גוריון; יד ושם. המכון הבין-לאומי לחקר השואה, באר-שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשס"ז 2006, עמ' 111-116.

וכמובן האחדון שבהם, ספרו של משה צימרמן, גרמנים נגד גרמנים, על גורלם של יהודי הרייך בין 1938 ל-1945.² את המחקר ההיסטורי של דובלון-קנבל אפשר למקם על אותו הציר, כאשר ספרה משלים את התמונה לגבי יהדות גרמניה בתקופת הרייך השלישי, שבאופן מפתיע זכתה לעיסוק מועט יחסית בקרב חוקרי השואה ומלחמת העולם השנייה.

היבט נוסף שהספר של דובלון-קנבל עוסק בו הוא, למעשה, הסרת המסכה מעל פניו של משרד החוץ הגרמני. לכאורה, עוד משרד ממשלתי שניהל את מדיניות החוץ של היטלר עד תחילת המלחמה, ובפרפרוזה על דברי קרל פון קלאוזוביץ שהמלחמה היא המשך ישיר לדיפלומטיה, פינה את הבמה לוורמאכט ולס"ס מיד עם תחילת המערכה בפולין בספטמבר 1939. אולם, מהמחקר של אירית דובלון-קנבל מתקבלת תמונה אחרת לגמרי. בדיוק כפי שבמשך ארבעה עשורים, עד ראשית שנות התשעים, ניסו היסטוריונים שונים לייצר תדמית מכובסת של הוורמאכט בהשוואה לוואפן ס"ס ומשטרת הביטחון של הרייך כאילו שרק הם היו מעורבים בפשעי מלחמה ופשעים נגד האנושות והם, הגנרלים של הצבא, היו עסוקים אך ורק בהיבטים האופרטיביים של המלחמה מבלי שנודע להם מימינם ומשמאלם על מעשי זוועה וטבח בחזית המזרחית, בפרט במחצית השנייה של 1941, כאשר בעורף היחידות הלוחמות הוצאו להורג מליון וחצי יהודי ברית המועצות – כך גם היה ניסיון לשמר את תדמיתו ה"נקה" של משרד החוץ הגרמני.³

בניגוד לגנרלים של הצבא, אנשי משרד המשפטים והרופאים,

2 עמוס אילון (2004), רקויאס גרמני: יהודים בגרמניה לפני היטלר 1743-1933, אור-יהודה, דביר; שאול פרידלנדר (1997), גרמניה הנאצית והיהודים: שנות הרדיפות, 1933-1939, תל-אביב, עם עובד; משה צימרמן (2013), גרמנים נגד גרמנים: גורלם של היהודים, 1938-1945, תל אביב: עם עובד.

3 Hannes Heer and Klaus Naumann (1995), Vernichtungskrieg 3 Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944, Hamburger Institut für Sozialforschung ; Brian E. Crim, "The Indoctrination of the Wehrmacht: Nazi Ideology and the War Crimes of the German Military, by Bryce Sait (review)," *Holocaust and Genocide Studies* 34, no. 1 (2020): 111-113.

אנשי משרד החוץ לא זכו למשפט משל עצמם במשפטי נירנברג המאוחרים שבאו אחרי המשפט המרכזי, שבו אמנם עמדו לדין דינבטרופ ופון נוייראט שר החוץ לפניו (ריבנטרופ הורשע ונידון למוות בתליה וקונסטנטין פון נוייראט נידון לחמש-עשרה שנות מאסר בכלא שפנדאו בברלין), אולם רבים מהעוסקים בדיפלומטיה הגרמניה בשנות הרייך השלישי והמלחמה כלל לא נתנו את הדין על מעשיהם, למרות שהיו ציר מרכזי בקטסטרופה שחוו העולם ויהודי אירופה בפרט. "משפט וילהלם שטראסה", בו עמדו לדין פקידי מדינה מן השורה הראשונה, ובכללם הפקידים הבכירים של משרד החוץ הגרמני, שהיה ממוקם באותו רחוב, לא היה מיועד לאנשי משרד החוץ בלבד. בהיבט הזה לא היו אנשי משרד החוץ לבד, גם אנשי הרייכסבאן, הרכבת הגרמנית, מעולם לא עמדו למשפט קולקטיבי על מעשיהם בזמן המלחמה, למעט ניסיון כושל להעמיד לדין את אלברט גנצמולר, תת שר התחבורה וסמנכ"ל חברת הרכבות ב-1973 בדיסלדורף.⁴

שלוש תובנות עיקריות עולות מקריאה בספר. הראשונה, שעל-פי גרסתה המחקרית של דובלון-קנבל, התזה הפונקציונליסטית בפולמוס ההיסטוריונים באשר לתפיסה לגבי ה"פיתרון הסופי" מקבלת שחקן חיזוק משמעותי. כל אשר קרה בסוף התהליך, על-פי המחקר הנוכחי, מצביע על כך כי הגישה שלפיה פתרונות טריטוריאליים חלופיים להשמדה הם שהנחו את משרד החוץ הגרמני מעט לפני שפילס את הדרך לרצח סיסתמטי, מקבלת על פי הספר משנה תוקף.⁵

התובנה השניה שעולה באופן מדויק על-פי הצגה דידיקטית של

4 Alfred Gottwaldt and Diana Schulle (2007), "Juden ist die Benutzung von Speisewagen untersagt": Die antijüdische Politik des Reichsverkehrsministeriums zwischen 1933 und 1945 (Berlin: Hentrich & Hentrich).

5 Ian Kershaw, (1997), "Shifting Perspectives: Historiographical Trends in the Aftermath of Unification" in Kershaw, *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, Arnold, London.

ראה גם: משה צימרמן, (2002), עבר גרפני זיכרון ישראלי, עם עובד, תל אביב, עמ' 222-243.

המסמכים היא העובדה ש"תזת הלגליות" של היטלר, שליוותה אותו אחרי ניסיון הפוטש של 1923 ועד עלייתו לשלטון, כלומר זניחת הגישה לנסות להגיע לשלטון בכוח הזרוע ולפיתת חנק של הדמוקרטיה בדרכים חוקיות, היא זו שהיתה נר לרגלי משרד החוץ לאורך כל הדרך ובאופן מפתיע גם בשנות המלחמה. בהיבט הזה הספר הוא מהפכני בכך שהוא מנטרל את המחשבה שכל שקרה נעשה באופן בוטה, חריג ובלתי חוקי. על-פי הספר, משרד החוץ הגרמני שמר על ארשת מקצועית ודיפלומטית לאורך כל שנות ההשמדה, גם כאשר כבר ברור שיהודים גרמנים נשלחים למזרח אל מותם, והיה חשוב לייצר תדמית לגלית בכל צעד ושעל, אפילו כשגרמניה היתה שקועה בשתיים ושלוש חזיתות של לחימה.

התובנה השלישית היא שלמשרד החוץ הגרמני, ובפרט למדור D-III שעסק בעייני יהודים בוילהמשטראסה, היתה לא פחות השפעה על גורל יהודי אירופה מאשר למדור IV B4 של אייכמן במשרד הגסטאפו בפרינץ אלברכטשטראסה 8. מסמך מספר 118 בספר הינו תזכיר של פרנץ ראדמאכר ראש המדור מתאריך 14.11.1941 האוסר על יציאת יהודים מגרמניה, לא הגירה, ולא וגירוש (עמ' 307), במסמך 139 מתאריך 7.3.1942 אותו פרנץ ראדמאכר נותן סקירה למרטין לותר, תת שר החוץ, שכאמור גם השתתף בוועידת ואנזה על יישום החלטות אותה ועידה בנושא עיקור של כשבעים אלף מיישלינגה ופירוק בכפיה של נישואי תערובת בין גרמנים ליהודים. אלה הן ראיות מרשיעות באשר ל"דיפלומטיה" סביב הפתרון הסופי.

מבחינה מתודולוגית מהווה הספר הדיפלומטיה של הפתרון הסופי תוספת שאינה רק מחקרית אלא גם כלי עבודה משמעותי לחוקרי שואה ומלחמת העולם השנייה. מאז הספר השואה בתיעוד בהוצאת יד ושם וספרם של דינה פורת ויחיעם וייץ בין עגן זוד לטלאי צהוב - היישוב היהודי בארץ ישראל ושואת יהודי אירופה, לא נחשף הקורא הישראלי לקובץ מסמכים ותעודות כה מקיף ומתורגם לעברית בנושא שואת יהודי אירופה, ויחד עם זאת אולי פה גם

חולשתו.⁶ הספר בן 434 העמודים מורכב משני חלקים א-סימטריים, כאשר חלקו הראשון של הספר עד עמ' 121 הוא עצם המחקר או, כפי שקוראת לו המחברת, הרקע לאירועים ונרטיב המסמכים, ושני השלישים הנותרים הם התעודות והמסמכים עצמם. מבחינה מתודולוגית ראוי היה לשלב את המסמכים והתעודות המופיעים בספר בתוך הטקסט המחקרי או לכתוב את הספר בצורה שונה של אסופת מסמכים מבוארים, כלומר ניתוח טקסטואלי של כל תעודה ברצף, ובכך להקל את העיון בהם על הקורא שמוצא עצמו עסוק כל הזמן בדפדוף בין חלקו הראשון של הספר לסופו, כתיבה שקוטעת את רצף הקריאה בכל פעם מחדש. כמובן, אין באמור כדי לחלוק על איכותם וטיבם של המסמכים המובאים כאן לראשונה בפני הקורא העברי. 175 המסמכים המופיעים בספר, החל מהראשון המתוארך למרץ 1933 ועד האחרון שבהם מאוקטובר 1944, הם תוספת ברוכה ומשמעותית עבור הקורא העברי, ופה אין עוררין כי הספר של אירית דובלון-קנבל עומד בציפיות שלו.

כבר הזכרנו את הגישה של "הוורמכט הנקי", תזה שטרח להשריש ביתר שאת ההיסטוריון באזיל לידל הארט כאשר החל מראיין את הגנרלים הגרמנים מיד לאחר המלחמה, תוך שהוא משתמש בהם להאדיר את שמו כהוגה הצבאי של "אסטרטגית הגישה העקיפה" וכהוגה הצבאי שעל-פי תורתו פיתחו הגרמנים את מודל הבליק-קריג.⁷ הספר של אירית דובלון-קנבל מזכיר מאוד

6 ארד, יצחק, גוטמן ישראל, מרגליות אברהם (עורכים), השואה בתיעוד: פנחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות ירושלים, יד ושם, תשל"ט 1979; פורת דינה, ויץ יחיעם (עורכים), בין עגן דוד לטלאי צהוב: היישוב היהודי בארץ-ישראל ושואת יהודי אירופה 1939-1945 - קובץ תעודות, ירושלים, יד ושם, 2002, תשס"ב. ראה גם: אשכולי חוה, ערכות יהודית בפנחן: הציונות הדתית בארץ ישראל לנוכח השואה (1939-1945). קובץ תעודות בתוספת עכאאות והערות, דמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ג 2012.

7 Gat Azar (2000), *British Armour Theory and the Rise of the Panzer Arm: Revising the Revisionists* (London: Macmillan), pp. 44-45; John J. Mearsheimer (2010), *Liddell Hart and the Weight of History*, (Cornell University Press), pp. 1-10, 32-52.

ספר שיצא לאור ב-2002 כאשר ההיסטוריון הגרמני סונקה נייטשל מצא ערימה של מסמכים בגנון המדינה הבריטי ה-Public Record Office), שהיו למעשה תמלולים של הקלטות להאזנות סתר שערכו הבריטים לגנרלים הגרמנים שנפלו בידיהם. נייטשל בנה את ספרו על-פי אותה מתודה של שלישי נרטיב מחקרי ושני שלישי תעודות. התוצאה בשני המקרים מייגעת עבור הקורא ההדיוט אבל רבת ערך עבור חוקרים. המשותף לשניהם הוא, כאמור, סיום של נשף המסכות שהיה מנת חלקם של קציני הוורמאכט ומתברר, על-פי הספר הנוכחי, גם של הדיפלומטים במשרד החוץ.⁸

השימוש במקורות ראשוניים ומשניים בספר מרשים ביותר. דובלון-קנבל עושה שימוש בהרבה מחקרים בגרמנית, מה שנותן לספר איכות יוצאת דופן, אף-על-פי שבולט בחסרונו שימוש או לפחות אזכור של מחקרים שנעשו בתחום, שהם נכס צאן ברזל ולא באו לידי ביטוי. אם לציין כמה מהם, ראוי היה להזכיר את המחקרים פורצי הדרך בתחום יחסי החוץ של גרמניה, ביניהם ספרו המכונן של גרהרד ויינברג *The Foreign Policy of Hitler's Germany: Diplomatic Revolution in Europe*, וגם את ספרו של A.J.P Taylor, ספרים שהיו לדיפלומטיה של הרייך השלישי מה שהיה ספרו המכונן של ראוּל הילברג לחקר השואה.⁹ עוד תוספת שנפקדת מהביבליוגרפיה המרשימה עד מאוד של הספר, אולם בכל זאת היתה יכולה להוות נדבך חשוב להבנת האירוע, הוא יומנו של וויליאם ראסל, דיפלומט אמריקאי שעבד בשגרירות ארה"ב בברלין עד ימיו האחרונים של השלום בין שתי המדינות. התיאור בספרו של הקוקטיילים ומסיבות התה שערכו אנשי משרד החוץ הגרמני לשגרירים הזרים בברלין, ובכך סימאו את עיניהם ממעשיו האמיתיים של המשטר, היה יכול להיות תוספת מעניינת לספר אילו היתה המחברת גם מאתרת

8 Sönke Neitzel (ed.) (2013), *Tapping Hitler's Generals: Transcripts of Secret Conversations, 1942–1945* (London: Frontline, 2013), pp.7–13.

9 Gerhard L. Weinberg (1970), *The Foreign Policy of Hitler's Germany: Diplomatic Revolution in Europe 1933–1936*, University of Chicago Press; A.J.P. Taylor, (1966), *The Origins of the Second World War*, London: Penguin.

כמה תעודות שעוסקות בנושא.¹⁰ יחד עם זאת, הביקורת הזו זניחה לעומת התרומה העצומה של הספר למחקר ההיסטורי. ייתכן וזהו אוסף המסמכים המשמעותי ביותר הנגיש לקורא העברי עד היום, מלבד המסמכים שהתפרסמו מהפרוטוקולים של משפט אייכמן.

החידוש בספר, ועל כך אכן מעידות התעודות, הוא שרובם של הארגונים היהודיים ראו בשיתוף פעולה עם גרמניה הנאצית בעוצמות משתנות ובמישורים מגוונים, לפחות עד ליל הבדולח, את הדרך העדיפה להתמודדות עם בעיית יהודי גרמניה. 175 המסמכים המתורגמים המובאים בספר פרושים על פרק זמן של יותר מאחת-עשרה שנים, ממרץ 1933 ועד אוקטובר 1944. יותר משליש מהם נכתבו ממועד איסור ההגירה בסתיו 1941 ועד אוקטובר 1944. בכך נחצה דף "ההיעלמות" שאפיין את ההיסטוריוגרפיה של שואת יהודי גרמניה עד לא מכבר, ובד בבד הורחבו המרחבים הגיאוגרפיים – כפי שמעיד על הספר משה צימרמן שתרם את פרק המבוא. רוב המקורות הארכיוניים למסמכים הוא מארכיון "יד ושם" בירושלים והארכיון הפוליטי של משרד החוץ בברלין (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), ענף של ארכיון הבונד הפדרלי הגרמני (Bundesarchiv), למעט מסמך אחד (מס' 22) שתורגם מתוך הקובץ Documents on German Foreign Policy, בהוצאת משרד החוץ הבריטי. תוכנם המשתנה של המסמכים, מהצגת האידיאולוגיה והמדיניות הנאצית ותירוצה בפני העולם ועד להשתתפות בביצועה, בא לידי ביטוי גם בצורתם. המסמכים הארוכים והמפותלים רוויי ההסברים של השנים הראשונות התכווצו בשנות ההוצאה לפועל והוחלפו בניסוחים ובדיונים קונקרטיים ביצועיים וקצרים הרבה יותר בשנים המאוחרות לקיומו של הרייך השלישי.

בתחילת הספר יש סקירה מצוינת על משרד החוץ הגרמני על גלגוליו השונים, השינויים הפוליטיים שעבר והסבר מפורט על מדור D-III במשרד החוץ, שבראשו עמד פרנץ ראדמאכר, ועסק בענייני גזע, בפליטים גרמנים ובתנועות לאומיות מחוץ לגרמניה (עמ' 11–26). שלושה מסמכים שעוסקים בתנועה הציונית בגרמניה

William Russell, (1941), *Berlin Embassy*, London, Elliott & Thompson. 10

שופכים אור על יחסי המשטר הנאצי עם הציונים הגרמנים, שיתוף פעולה שבשנות השלושים הניב באופן פרדוקסלי אינטרס משותף להגלות את יהודי גרמניה לארץ ישראל המנדטורית, קשרים שבאו לידי ביטוי גם עם הציונים מהיישוב ובפרט עם חיים ארלוזורוב שנשלח לנהל מו"מ עם הילמאר שאכט, נשיא הרייכסבנק, על גובה העמלות שייקחו הבנקים הגרמנים עבור העברה של כספי הייקים לבנק אנגלו-פלסטינה (עמ' 39).

לכאורה, אין כל חדש בספר המתאר את גרמניה בימיהם של היטלר וגבלס וכל החבורה המוכרת של ארכי-נאצים טיפוסיים, המסתובבים בבירה הגרמנית כפיל בחנות חרסיה כשהם רומסים בכוונה תחילה את מה שנשאר מהדמוקרטיה השברירית והרופסת של רפובליקת ווימאר וכל אשר נקרה בדרכם, אולם רק לכאורה. מהספר עולה לפתע התובנה, שכל דבר שקרה בשנים ההן והיה זקוק להסבר כלפי העולם החיצון מעבר ליקום המתהווה של הדין השלישי, צריך היה לעבור דרך מכבש התעמולה של משרד החוץ, בין אם זו העצרת המפורסמת במדיסון סקוור גארדן בניו יורק במרץ 1933 בזכות חרם על מוצרים גרמנים ומחאה נגד המדיניות כלפי יהודי גרמניה, דרך החרם באפריק, חודש אחרי כן, על בתי עסק של יהודים, אותו נאלצו לבטל הנאצים ובראשם גבלס בשל הקושי של אנשי משרד החוץ לדברר אותו כלפי העולם (עמ' 36-38). מן הבחינה הזו יש בספר הזה חידוש תודעתי יוצא דופן.

בירוקרטיית הגזע, כפי שמכנה המחברת את כל מה שלמעשה קשור בגניאולוגיה של בני התערובת (המישלינגה), גם היא בסופו של דבר נפלה לפתחם של פקידי משרד החוץ להכרעה. משרד החוץ, בכללם דיפלומטים גרמנים, עסקו בענייני המיון והסיווג הגזעי של יהודי גרמניה שנמצאו בשטח השיפוט שלהם, בשיתוף פעולה עם גורמי הביטחון, הפנים והרשויות המקצועיות לבדיקות הגזע, ולא אחת הם אלו שהפעילו אותם. הדיפלומטים שימשו כזרוע הארוכה של רשויות הפנים בטיפולם בסוגיות הסיווג הגזעי. היטלר עצמו, כך עולה מהתיאורים, היה בסוד העניינים, אך בכל הקשור להוצאה לפועל, קבלת החלטות והתווית קצב הפעילות הוא היה דמות שולית. הוא אמנם זה שהכריע בסוגיות מורכבות, אבל את המתווה

קבעו במשרד החוץ (עמ' 87–90).

נושא נוסף שעולה מן המחקר הנוכחי הוא הדירות שפינו יהודים מגורשים לגרמנים. וואלטר שלנברג (Schellenberg), ראש שירותי הביון שעבד תחת היידריך במשרד הראשי לבטחון הרייך, הסביר לנציג המשרד כי דירותיהם של המגורשים מיועדות ליישובם מחדש של "גרמנים-בלטים שבים" (עמ' 100, 242).¹¹ מה שעולה מהספר שלפנינו הוא שהאיש החזק ביותר לא היה הימלר וגם לא אייכמן, לא היידריך וגם לא גבלס, אלא דווקא פרנץ ראדמאכר, ראש מדור D-III במשרד החוץ. בהיבט הזה אפשר היה להוסיף לביבליוגרפיה מאמר מצוין של גיא מירון על הקונספט והחוויה של "בית" כמרכיב מרכזי בקרב יהודים גרמנים בורגניים שחיו תחת המשטר הנאצי – כשכל המושגים של יציבות ועקביות התנפצו בגלל אירועים והתפתחויות חיצוניות.¹²

האולימפיאדה של 1936, נושא שהעיסוק בוא נדחק בדרך כלל לשוליים, זוכה גם היא לייצוג נכבד במסמכים. גם פה ניכרת מעורבות הדיפלומטים הגרמנים בכל הקשור לקיום המשחקים בסופו של דבר כסדרם, אחרי שספגו גל של מחאות משגרירים זרים. במיוחד מסקרן בהיבט זה מכתב מה-14 באוגוסט 1935 של הנס לותר (Luther), שגריר גרמניה בארצות הברית, אל משרד החוץ בברלין, בו הוא מדווח על הדיון שהתקיים בארצות הברית בהשתתפותו במשחקים האולימפיים לנוכח האפליה בגרמניה (עמ' 183). כמו כן, מכתב נוסף של לותר למשרד החוץ אודות התאחדות "מכבי" העולמי והמשחקים האולימפיים, שנשיאה היה אלפרד מונד המוכר גם כלורד מלצ'ט (Melchett), מכתב בו מתריע לותר כי התאחדות "מכבי" האמריקאית מבולטימור עשויה לטרפד את השתתפות ארה"ב במשחקים אם לא יינקטו צעדים מרסנים בברלין נגד הרדיפה המשתוללת נגד יהודים בגרמניה (עמ' 192).

Walter Schellenberg (1956), *The Schellenberg Memoirs* (London: Andre 11 Deutsch).

Guy Miron, "The Home Experience of German Jews under the Nazi 12 Regime", *Past & Present* 243.1 (2019), pp. 175–212.

כשקוראים בספרה של דובלון־קנבל אי אפשר שלא להיזכר בפולמוס גולדהאגן ולחשוב שבדיעבד החוקר הצעיר הזה מהארורוד – נכון לזמן צאת הספר תלוייניס מרצון של היטלר, ככל הנראה צדק. מידת המעורבות של כל שדרות השלטון בפשעים הוא יותר מזועק לשמיים וברור לחלוטין. גם אנשים שכביכול זוכו במשפטי נירנברג, דוגמת הילמאר שאכט או אלפרד קרופ, היו מעורבים עד לצוואר בפשעי הנאצים.

דווקא תכנית מדגסקר שכה מזוהה עם פרנץ ראדמאכר, ראש מדור D-III במשרד החוץ הגרמני, זוכה לסיקור לא משמעותי בספר, ובכך מייצרת סוג של אכזבה. גם מספר המסמכים החדשים העוסקים בה דל ביחס לעושר המסמכים הקיים בספר אודות נושאים אחרים, מפתיעים ככל שיהיו אך מזוהים פחות עם משרד החוץ, ולמעשה רק אחד בלבד (מסמך 59). המסמך – מכתב של היידריך אל ריבנטרופ מתאריך 24.6.1940, מדבר על הגירת היהודים והצורך להחליט על "פתרון סופי" טריטוריאלי לשאלה היהודית. המעניין במסמך, ומכאן חשיבותו, הוא שעד כה את המונח "פתרון סופי", "Endlösung", ראינו לראשונה רק ב-31 ביולי 1941, במכתב שמעביר גרינג להיידריך, בו הוא מבקש למצוא פתרון סופי לשאלה היהודית ובכך רומז כביכול להיידריך כי הוא מצפה שהנ"ל יארגן תכנית סדורה שבאה לידי ביטוי בוועידת ואנוזה, אולם אז כבר לא מדובר על פתרון טריטוריאלי מאחר וכבר יש פעילות של יחידות האיינזצגרופן במינסק, ריגה, קובנה ופונאר.¹³ האם מיעוט העיסוק בפרשת מדגסקר נובע מחוסר עניין מצידה של המחברת או דלות במסמכים בארכיונים אודות הפתרון הטריטוריאלי, שהיווה אלטרנטיבה לרצח סיסטמתי שהתקיים אח"כ? איך שלא יהיה, תכנית מדגסקר, שקורמת עור וגידים ביוני 1940 וב-3 ביולי באותה שנה, מועלית על-ידי פרנץ ראדמאכר על הכתב כפעולה אופרטיבית ממשית. תכנית מדגסקר עולה, ולא בפעם הראשונה, על הפרק על רקע נפילת צרפת ומושבותיה מעבר לים בידי גרמניה. אירוועי דנקרק, מבצע "ארי הים" (תכנית פלישה לבריטניה שמביא

13 השואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, עמ' 185, מסמך מס' 97.

הפיקוד העליון של הוורמאכט להיטלר), כשברקע ניסיונות פיוס של משרד החוץ הגרמני באמצעות פון שטוהרר, השגריר הגרמני בספרד, להביא לשלום עם הבריטים באמצעות ציר דיפלומטי שוודי – כל אלה מראים שלמשרד החוץ אכן היה משקל סגולי רב בקבלת ההחלטות של היטלר, בין אם אידיאולוגיות ובין אם אופרטיביות.¹⁴ המסמך האחרון בספר, הנושא את התאריך המצמרר שבעה באוקטובר (7.10), רק שהשנה היא 1944 ולא 2023, הוא תזכורת מדוע הספר הזה גם כל כך רלוונטי לימינו. בתזכיר של אברהרד פון טדן אל ריבנטרופ מ-7.10.1944 מציין פון טאדן, שהחליף את ראדמאכר כראש מדור D-III (המחלקה היהודית במשרד החוץ, באפריל 1943 שם המדור גם שונה ל-A-II), על בקשת הצלב האדום לבקר במחנות ריכוז: "נציגי הצלב האדום הבין-לאומי מר לנארט (Lennart) בא אלי היום ודיווח את הדברים הבאים: במסיבת העיתונאים ב־21 ביולי 1944 סיפר מר זינדרמן (Sünderman) לרגל ביקור נציגי הצלב האדום הבין-לאומי בטרזיינשטט, על הטיפול הטוב ביהודים בגרמניה. לאור הערה זו, שללא ספק נכונה לטרזיינשטט, מעוניין הצלב האדום הבין-לאומי לבקר במחנות יהודים נוספים, ותחילה במחנה ברגן בלזן, אך ברצון ירצה לראות גם מחנות אחרים. בתמורה הם מוכנים לבקר גם במחנות שבויים גרמנים פוליטיים מעבר לים או בשטחים אחרים ולטפל בשבויים". משרד החוץ הגרמני היה שותף לכל מעשי הכוזב והרמייה של גבלס וגרינג, שותף של משרד המשפטים בכל תהליך החקיקה והוצאה לפועל של הגירה כפויה וגירוש יהודים מגרמניה, וכמובן שותף של הגסטאפו ומשטרת הביטחון של הס"ס בכל הנוגע ליישום החלטות ועידת ואנוה. הספר של דובלון-קנבל שופך אור על כל אלה ושם קץ לנשף המסכות באופן סופי ומוחלט, ובכך

Keiser Egbert (1997), *Operation Sea Lion: The German Plan to Invade Britain*, 14
 1940 (London: Cassell), 61; Martin Gilbert (ed.) (1994), *The Churchill War Papers*, vol II, May 1940–Dec 1940 (London: Heinman), 232.
 Anthony McCarten (2021), *Darkest Hour: How Churchill Brought Us Back from the Brink* (2021), chap. 8.

ירון פשר

תרומתו המשמעותית ביותר למחקר ולשיח ההיסטוריוגרפי.

ירון פשר, מכללת הגליל המערבי

Yaron Pasher

Irith Dublon Knebel, *The diplomacy of the "final solution": The German foreign ministry and the German Jews (1933-1944)*. Magnes, The Hebrew University of Jerusalem, 2022.

This book is a significant addition to understanding the role of the German Foreign Ministry, not only regarding crimes against peace, as some of Joachim von Ribbentrop's actions were defined in the Nuremberg Trials (a legal term inserted by the Americans into the toolbox of the International Tribunal), but also concerning the German Foreign Ministry's involvement in war crimes and crimes against humanity.

The main focus of the book is on the German Ministry of Foreign Affairs' attitude towards the Jews of Germany, addressing issues from the Nuremberg Laws in February 1935 to the forced immigration after Kristallnacht in November 1938 and the ministry's attempts to find territorial solutions to the 'Jewish problem,' culminating in Luther's participation in the Wannsee Conference. In this context, the book provides a crucial layer and a significant addition to existing literature, especially for the Hebrew reader, about German Jews during the Third Reich. Noteworthy works include Amos Ayalon's *German Requiem*, Shaul Friedlander's *Nazi Germany and the Jews during the Years of Persecution*, and Moshe Zimmermann's *Germans against Germans*. Dublon-Knebel's historical research complements existing literature, offering a comprehensive view of German Jewry during the Third Reich, an aspect surprisingly receiving relatively little attention among Holocaust and World War II researchers.

Another issue addressed in Dublon-Knebel's book is unveiling the German Foreign Ministry's role. Contrary to the common perception that it faded into the background after the start of the war, Dublon-Knebel's research presents a different picture. Just as historians attempted to create "The myth of the 'clean Wehrmacht'" until the 1990s, she challenges the idea put forward by some historians that the German Foreign Ministry was detached from war crimes and crimes against humanity, and reveals its active involvement even after the campaign in Poland in September 1939.

Three significant insights emerge from a careful reading of the book. Firstly, Dublon-Knebel's research strongly supports the functionalist thesis in the ongoing historians' debate surrounding the concept of the 'Final Solution.' The study suggests that the German Foreign Ministry initially leaned towards alternative territorial solutions rather than immediate extermination. However, the book indicates a shift in this approach, highlighting the evolving dynamics that paved the way for systematic murder.

The second insight, revealed through a meticulous presentation of documents, challenges the common perception of Hitler's 'legalization thesis.' This thesis, persisting from the 1923 attempted putsch until his rise to power, advocated a strategic shift away from attempting to seize power through armed force. Surprisingly, according to the book, this legalistic approach continued to influence the German Foreign Ministry even during the war years. The book challenges the assumption that all actions were carried out blatantly, abnormally, and illegally. It asserts that the German Foreign Ministry main-

tained a professional and diplomatic facade throughout the extermination period, even when it was evident that German Jews were being sent to their deaths in the East.

The third insight underscores the substantial influence of the German Foreign Office, specifically Section D-III, responsible for Jewish affairs in Wilhelmstrasse. This section, as evidenced by Document 118 dated November 14, 1941, issued a memo under Franz Radmacher, the section head, prohibiting the departure of Jews from Germany, encompassing both immigration and deportation. Document 139, dated March 7, 1942, further reveals Radmacher's overview to Martin Luther, the Under-Minister of Foreign Affairs, who participated in the Wannsee Conference. The document details the implementation of decisions from the conference, including the sterilization of approximately seventy thousand Mischlings and the forced dissolution of mixed marriages between Germans and Jews. These documents serve as damning evidence of the 'diplomacy' surrounding the 'Final Solution'.

The German Ministry of Foreign Affairs actively collaborated in the web of lies and deceit orchestrated by Goebbels and Goering. It was a key player alongside the Ministry of Justice throughout the legislative process, overseeing the enforcement of forced immigration and deportation of Jews from Germany. Additionally, it played a crucial role as a collaborator with the Gestapo and the SS security police in executing the decisions of the Wannsee Conference. Dublon-Knebel's book illuminates these intricate connections, definitively and comprehensively unmasking the masquerade, and this marks the book's most significant contribution to research and the historiographical discourse.